

Brief aan Katharina von Bora 1499-1552 (1983)

in leven gehuwd geweest met Martin Luther

Wending, oktober 1983

Nimbschen (DDR), 7 juli 1983

Dag Katharina,

Hier, tussen de ruïnes van jouw oude klooster 'Marienthron' wil ik eindelijk doen, wat ik al maanden van plan ben: je een brief schrijven. Wat ik in het Lutherhuis in Wittenberg, waar je ruim 25 jaar woonde, en in de Pfarrkirche in Torgau, waar je grafsteen te vinden is en je stoffelijke resten 'ergens tussen doopvont en preekstoel' rusten niet voelde, treft me hier onmiddellijk: jij bent met deze plaats verbonden. Komt het, omdat die andere plaatsen toeristische trekpleisters zijn geworden en hier volkomen rust heerst?

Ik moet nu van deze stemming gebruik maken, want als ik straks weer thuis ben, vind ik het wellicht een dwaas idee om een vrouw, die al eeuwen in een andere wereld leeft, te schrijven. Maar wie weet volg je vandaaruit mijn zoektocht naar jou en ik hoop dat je goedkeurend knikt als ik mijn conclusies trek. Ik hecht namelijk erg veel waarde aan jouw goedkeuring. Dat komt omdat ik deze maanden meer en meer geboeid ben geraakt door jouw persoonlijkheid en je enorme kwaliteiten.

De directe aanleiding tot het schrijven van deze brief is, dat ik jou als vrouw mijn solidariteit wil betuigen omdat ik nu zie hoe negatief jouw tijdgenoten jou beoordeeld hebben en in feite staat het er nu niet veel beter voor. Natuurlijk, er zijn mensen om je heen geweest, die je waardeerden en waarmee je vriendschappen hebt kunnen sluiten, maar weet je, die stemmen zijn verstomd. Bovendien is het een feit, dat ondanks alle waarderende en lieve dingen, die Martin over jou heeft gezegd en vrienden zoals Melancton en Amsberg, er toch een indruk van jou in onze eeuw hangt, die mij niet bevalt en waarvan ik veronderstel, dat die niet aan jouw ware beeld beantwoordt. Laat ik maar eerlijk zeggen hoe ik het zie: jij bent in jouw tijd een even grote figuur geweest als Martin Luther. Jouw kwaliteiten zijn alleen niet zo in de aandacht van de wereld gekomen, omdat ze niet zo'n omwenteling op religieus en maatschappelijk terrein veroorzaakten. En wat me ook dwars zit is, dat in de kwestie van het testament tenminste 50% van de lof, die Martin wordt toegezwaid, jou toekomt. Daarmee is weer eens bewezen – en in onze tijd is het nog net zo – dat een vrouw zeker tweemaal zoveel moet presteren om een kans op erkenning te hebben.

Nu jij voor mij tot leven bent gekomen schieten mij woorden te binnen als moed en dapperheid vooral, zelfbewustheid, praktisch, energiek, doelbewust en trots, ja dat ook! Vooral om die laatste eigenschap ben je verguisd. En dan verbaas je je hoe zulke negatieve beoordelingen eenvoudigweg worden overgenomen en herhaald. Ik vind ze vandaag-de-dag

nog in berichten over jou terug. Ik ben echter tot de conclusie gekomen, na het lezen van alle uitspraken van anderen over jou en nadat ik alles wat van jou bekend is op een rijtje heb gezet, dat jouw trots een gerechtvaardigde is. Je hebt aan het barre bestaan uit jouw dagen geleerd op jezelf te vertrouwen – ja, val me maar niet in de rede, ik haast me te zeggen: naast God – je had ook waarachtig niemand anders dan jezelf. En nu we het toch hebben aangeroerd, aan die typering van jou moet ik zeker toevoegen: diep gelovig. Dat kan bepaald niet van iedereen worden gezegd, die zich in jouw tijd voor aanhanger van de nieuwe leer uitgeeft. Maar jij hebt precies begrepen waarom het ging in de reformatie. Wat dat betreft had Martin zich geen betere partner kunnen wensen. Toen jij in april 1523 dit klooster achter je liet, wist je waarom je die stap zette. En dat kan niet anders zijn geweest, besef ik nu, dan nadat je je grondig op de hoogte had gesteld van de nieuwe zienswijze op het kloosterleven. Die stap in de wereld is voor jou misschien makkelijker geweest, dan voor andere vrouwen, omdat het tenslotte jouw eigen keuze niet was om bij de geestelijke stand te behoren. Ik weet wel, het was in die eeuwen de gewoonste zaak van de wereld, dat kleine meisjes – soms al met 4 jaar, zoals het jou is overkomen – gewoon in een klooster werden ‘gedumpt’, maar toch ... ! Het wezen van een mens blijft, denk ik, door de tijden hetzelfde, ik bedoel, diep in jouw kinderhart moet – hoe anderen je ook probeerden wijs te maken hoe heilig en God welgevallig het kloosterleven was – de vraag hebben gewoet: waarom mag ik niet bij mijn eigen ouders in hun huis wonen ? Het is een zachte plek in je lijf, die langzamerhand hard wordt als steen.

Ik vraag me trouwens af, of jij vanaf het begin achter die idee van jouw Martin hebt gestaan, dat niet de geestelijke, maar de huwelijks staat voor elke vrouw dé levensbestemming is. Ik moet eerlijk zeggen: ik vind het een vorm van stuivertje verwisselen. Maar goed, in jouw tijd was een vrouw-alleen absoluut onmogelijk en vogelvrij.

Nu ter zake, anders wordt mijn brief te lang; de zon staat al een stuk lager, maar nog weldadig warm. Je moet dit herkennen! Ik heb je waarschijnlijk nieuwsgierig gemaakt naar de oorzaken van mijn solidariteitsgevoelens met jou. Nu, die berusten op niet minder dan jouw daden van pure rebellie tegen de bestaande orde van die tijd. En nogmaals: je bent heel doelbewust je eigen weg – in geloof en vertrouwen – gegaan en je hebt je niet van de wijs laten brengen. Je was je ervan bewust, dat er een heleboel zaken flink verkeerd zaten. Dan denk ik in de eerste plaats aan die gevaarlijke keus om het klooster te verlaten. Je stapte uit een heel veilig leven; je kost en onderdak, waarvan in die tijd zeker 90 % van de bevolking dagelijks niet zeker was - was in het klooster voor jou gekocht. Zorgen om materiële zaken blijven een kloosterling nu eenmaal bespaard en dat is toch een heel ding. En ik denk, dat die gemeenschap waarin jij leefde met al die elkaar-van-huis-uit bekende adellijke vrouwen, best goed is geweest.

Weet je, vooral in reformatorische kringen wordt nogal negatief gedacht over kloostergemeenschappen. Die idee houdt ook met jou verband, het heet dan: ze zal wel blij zijn geweest, dat ze eruit was. Maar ik vind het intussen hoogst merkwaardig, dat Martin in zijn uitspraken, terwijl hij zo gebeten was op alles wat paaps heette, zich nooit triomfantelijk negatief over jouw kloosterleven heeft uitgelaten. En daaruit concludeer ik, dat hij er geen aanleiding toe had.

Je rebellie tegen wat een vrouw betaamt in de twintiger jaren van de 16e eeuw is werkelijk te gek. Jij, die achter je rug nog steeds wat laatsdunkend ‘die gevluchte non’ wordt genoemd, met werkelijk geen duit op zak, weigert een aanzoek van de rector van de universiteit Kaspar

Glatz. En de klap op de vuurpijl is, dat je doodrustig tegen van Amsberg, die je dit aanzoek overbrengt, zegt, dat je best wilt trouwen als bv. hij – Amsberg – of dokter Martin jou zou vragen.

Ik kan me wel voorstellen, dat je voor Luther of Amsberg kiest. Die twee heb je intussen leren waarderen en je weet wat je aan ze hebt. Je hebt intussen je ogen goed de kost gegeven en gezien hoe dat hoog geroemde huwelijk van Martin, zoals hij het in zijn geschriften aanprijst, in de praktijk maar een ondermaats staatje is. Het oordeel van mannen over vrouwen en hoe ze met ze omgaan is ronduit banaal. Ik heb er genoeg over gelezen in de latere tafelgesprekken bij jou thuis. Ik begrijp, dat dat geheiligde leven, dat de reformatie had te bieden volgens Luthers preken en geschriften, je zwaar tegenviel.

Toen je eenmaal in de studentenstad Wittenberg leefde, kon je met eigen ogen de ruwe troep zien: heel wat anders dan het zuivere kloosterbestaan: vechtpartijen, moorden, drank, hoererij bij de vleet. Een vrouw was in mannenogen toen niet veel meer dan een gebruiksvoorwerp voor eigen pleziertjes, maar niet om te trouwen. Begrijpelijk, dat Luther zo'n moeite heeft gedaan om die huwelijkse staat zo aan te prijzen. Wij plukken daarvan in onze tijd nog de – soms wrange – vruchten. Goed, in feite vraag jij Luther dus ten huwelijk en hij gaat erop in. Gelukkig voor jullie, dat jullie romance buiten de ontluisterende bemoeizucht van al die vrome criticasters blijft tot na jullie bijna geheime huwelijkssluiting.

Dan, eenmaal in het 'zwarte klooster', dat jullie beiden als onderkomen door de keurvorst in bruikleen wordt gegeven, ontwikkel je op een respectabele manier je organisatietalent. Het voormalige augustijner klooster wordt pension, centrum voor theologische en maatschappelijke ontwikkelingen, gezelligheidsknooppunt voor intelligentsia, onderdak voor politieke en religieuze vluchtelingen en pestlijders, weeshuis, gastverblijf voor vorsten en hoogwaardigheidsbekleders, boerderij, brouwerij, vormingscentrum enz. Kortom: van heel die malle molen heb jij de touwtjes strak in handen. Dat mogen we tenminste aannemen, omdat ik nergens lees, dat het een chaos in je huis is. Beroemde en welgestelde ouders staan te dringen om hun lieve zoontjes bij je in de kost te doen, zodat deze met de beroemde 'Herr Doktor' aan één tafel mogen zitten. Ja, ik weet het, er is voortdurend gebrek aan contant geld, maar wat wil je! Op de één of andere manier red je het en in acht jaar tijd zie je ook nog kans je man zes kinderen te baren en heb je minstens één – bijna dodelijke – miskraam.

Intussen wordt jouw doen en laten met argusogen gadeslagen; elke negatieve uitspraak opgepakt en uitgebuit. Je organisatietalent zet zoden aan de dijk en je pacht en koopt grond, je streeft steeds naar uitbreiding.

Waarom schiet nu dat vrouwtje van Piggelmee door mijn hoofd? Ben jij daarmee te vergelijken? Nee, die wilde meer om het hebben. Jij bent heel doelbewust bezig om voor je kinderen en jezelf een zekerheid te scheppen voor de toekomst, die eigenlijk voortdurend afwezig is. Luther, 15 jaar ouder dan jij, een vogelvrij verklaarde, met dagelijks de dreiging van de dood – politiek, én lichamelijk door een slechte conditie – voor ogen en je ziet het goed: na Luthers dood heb je weinig kans op bijstand van wie dan ook. Slechts leedvermaak om je ondergang staat je te wachten.

Je hebt je lot in eigen handen genomen en je ploetert je er doorheen. Doelbewust. En één van die doelen is het terugkopen van een klein gedeelte van het vroegere bezit van je ouders. Wat moet dat ook een gevoel van diep onrecht voor je zijn geweest: jij als kind, dat het klooster in moest, onterfd, nu kun je van je broer, die wel in de erfenis deelde, voor harde

guldens, dat kleine landgoed voor jezelf kópen. Ik noem het ‘een knipoog van de lieve Heer’, zoals wij plegen te zeggen, dat jullie keurvorst 600 van de 610 gulden bijpast als contant geld in jullie kas ontbreekt. Nieuwe redenen voor jaloezie en afgunst. En ik vind het typerend voor jouw zelfbewustzijn, dat je je de dracht van de landadel van Zolsdorf aanmeet. Je kinderen hebben je ook in die dracht laten afbeelden op je grafsteen in de kerk van Torgau.

Je wil wordt niet gebroken na de dood van Martin na 21 jaar huwelijk, hoewelde brief, die je aan je schoonzuster schrijft, spreekt van: een zo vreselijke bedroefdheid ‘dat ik mijn grote smart niet onder woorden kan brengen’.

Ik vraag me af hoe zo’n man als kanselier Brück de geschiedenis ingaat. Puur uit gekwetste trots probeert hij daarna jouw persoonlijkheid te breken en doet hij een poging je je broodwinning afhandig te maken en je je vier minderjarige kinderen af te pakken. Hoe je het aangepakt hebt, vermeldt de historie niet, jammer dat op zulke momenten de ganzenveren staken, maar alle puzzelstukjes van voogden voor jezelf en de kinderen en de toestemming van de keurvorst om je kinderen bij je thuis te mogen houden, komen precies op die plekjes terecht, waar jij ze had gedacht. Je hebt daar terecht voor geknokt. Niet omdat die mannelijke voogden aan wie jij de voorkeur gaf jou materieel voordeel zouden brengen, maar omdat jij wist, dat ze jou als mens goed gezind waren.

En in die keuze moest je bepaald kieskeurig zijn.

En nu, voordat ik mijn brief beëindig moet er nog één ding van mijn hart. Weet je, er zijn genoeg mensen, die niet snappen waarom ik me zo druk maak. Het is enerzijds mijn ergernis om een stuk miskennis van jouw intelligentie als vrouw en anderzijds om de bravoure waarmee allerlei meningen over Martin en zijn werk door geleerden van allerlei snit wetenschappelijk worden gewaarmerkt. Gisteren kreeg ik namelijk een boek in handen, waarin het origineel van ‘Luthers letzter Wille’ zoals het wordt genoemd, is opgenomen en waarin wordt beschreven wat er met jullie bezit na zijn dood dient te gebeuren.¹

Kijk, ik weet heel goed, dat een vrouw in 1542 bij wijze van spreken geen stap kon verzetten zonder toestemming van haar wettige echtgenoot – in ons land hebben we nog ruim vijf eeuwen moeten wachten tot een vrouw handelingsbevoegd werd geacht – maar dat er in zo’n moderne uitgave over dit belangrijke document zo eenzijdig aan jou wordt voorbijgegaan, vind ik ronduit verbijsterend. Het bepaalt mij voor de zoveelste maal bij mijn overtuiging, dat wij vrouwen voor de toekomst nauwelijks enige positieverbetering te verwachten hebben als we niet elke centimeter zelf bevechten.

Dat testament van jullie is intussen wereldberoemd geworden, dat merk je wel, maar ik vind, dat naar aanleiding daarvan veel te veel benadrukt wordt hoe progressief Martin met de opstelling daarvan wel is geweest. Ja, hij heeft als weinigen van zijn tijdgenoten erkend, dat jij na zijn dood niet ‘als een maagd het huis uitgestuurd’ kon worden en het testament heeft opgemaakt. Maar op hetzelfde moment als men over deze ‘vooruitstrevende daad van Luther’ de trompet gaat steken, mag men van deze geleerden toch verwachten, dat ze zich iets breder oriënteren. En ik denk, als je je dan in die voorgeschiedenis van dat testament verdiept, dat je dan vanzelf op jou stuit en na een ontmoeting met jou zal niemand het meer in zijn hoofd halen te zeggen, dat Luther zo verschrikkelijk bezorgd is geweest en wat zijn gezin betreft zo’n vooruitziende blik had. Ik vermoed dat er, voordat hij jullie bezit

¹ Tibor Fabiny, Martin Luthers letzter Wille. Das Testament des Reformators und seine Geschichte, Luther-Verlag, Bielefeld 1983.

beschreef, heel wat stevige discussies tussen jullie beiden zijn gevoerd en dat vrienden Luther ook wel eens een zetje in die richting hebben moeten geven. Jij, die met eigen energie en wilskracht jullie gezin stapje voor stapje omhoog had gebracht op de ladder van de maatschappelijke welvaart, jij kende maar al te goed de wet in Saksen die voor een weduwe niet veel meer over had, dan de kleren, die ze droeg en de tafel waaraan ze zat. Om maar niet te spreken van het oude canonieke recht, dat ook nog wel werd toegepast, waarin voormalige monniken weggelopen monialen en kinderen uit zo'n huwelijk buiten het erfrecht werden geplaatst.

Voor die laatste wilsbeschikking van Martin alle lof, maar ik zou hem gepresenteerd willen zien als een stuk van jullie samen. Daarvoor betrok Martin jou – zoals we weten – teveel in allerlei zaken. En wat de regeling van financiële kwesties betreft was jij zéker zijn meerdere. Martin heeft dat altijd geaccepteerd en dat ook meerdere malen openlijk toegegeven. Snap jij dan, waarom zo'n feit weer moet worden weggemoffeld of ten nadele van jou moet worden uitgelegd?

Lieve Katharina, ik heb nog vele vragen aan jou te stellen, maar ik vrees, dat ik er geen antwoord op krijg. Ik zal er zelf naar moeten zoeken. Diep in mijn hart hoop ik, dat jouw brieven nog eens boven water komen.

Dank je, dat je naar me hebt willen luisteren en ik hoop, dat ik je rust niet al te zeer heb verstoord door al deze zaken weer op te rakelen. Maar het is ook voor vrouwen in onze tijd nodig, om dit soort oude koeien regelmatig uit de sloot te halen.

Grüss Gott,

Sieth Delhaas